

Зоран Б. Радоњић

Народна скупштина Републике Србије, Београд

ХРОНИКА ТРАНЗИЦИОНОГ ГРОБЉА: ПРИВАТИЗАЦИЈА ДРУШТВЕНОГ КАПИТАЛА У СРБИЈИ 1989-2012

Приказ књиге: Марија Обрадовић, *Хроника транзиционог гробља: Приватизација друштвеног капитала у Србији 1989-2012*, Нова српска политичка мисао, Институт за новију историју Србије, Београд, 2017, 579 стр.

У протекле три бурне деценије транзиције, процес приватизације је био један од њених најважнијих, ако не и најважнији појавни облик, с обзиром да је својим токовима и последицама приватизација друштвене својине довела до далекосежних промена, како на нивоу читавог друштва, тако и у животу сваке породице и појединца. Приватизација као појава била је у фокусу интересовања читавог друштва и о њој се говорило и дискутовало свугде,

почев од највиших државних и страначких органа и форума, преко стручне и академске јавности, до запослених у самим привредним субјектима на које се она односила. Међутим, та интересовања су по правилу била кратког века, односно трајала су онолико колико је неком субјекту процес приватизације (или, боље речено, неки од момената тог процеса) био од важности. Чак и у академским круговима предмет интересовања пре свега била су актуелна питања приватизације, њене тренутне појавне манифестације, док се чешће пренебрегавала њена сложеност и дуготрајност самог процеса, који је као такав креирао и дугорочне ефекте које није (било) могуће сагледати само у једном одређеном временском моменту. Услед оваквих, по правилу краткотрајних и површнијих сагледавања ове појаве, није ни чудно што је њено вредновање протоком времена доживело потпуни обрт – од спасоносне идеје, економског чаробног штапића који ће решити све проблеме у привреди и опште прихваћеног политичког аксиома који се није смео довести у питање, приватизација је постала главни синоним за опште пропадање државе и друштва (чак се уместо ње, по правилу, све више користи погрдна искривљеница – „пљачканизација“), од које сви беже и настоје да прикажу како су са њом имали нимало или што је могуће мање веза.

Управо стога, књига *Хроника транзиционог гробља: Приватизација друштвеног капитала у Србији 1989-2012*, ауторке Марије Обрадовић представља пионирски подухват темељне анализе приватизационих процеса у Србији у протекле три деценије. Већ из одабира самог наслова свог дела, ауторка нам ставља до знања да је њено вредновање приватизације (изразито) негативно, односно да је приватизација довела до вишеструких лоших ефеката по државу, привреду и читаво друштво. Ову почетну тезу додатно наглашава и методолошки приступ који посебно својим коришћеним изразима („радничка класа“, „пролетаријат“, „буржоазија“) јасно потцртава несумњиво марксистичко идеолошко опредељење ауторке које она, уосталом, ни не скрива, већ јасно каже да је циљ њеног рада „да се истражи структурална динамика процеса приватизације друштвеног капитала као основног инструмента за разбијање социјалистичких економских модела и успостављање либералног економског модела државном принудом, а не утицајем тржишта“ (стр. 14).

Књига је подељена на седам главних целина. У првом поглављу (Теоријско-методолошки оквир истраживања приватизације у Србији“) ауторка је појам транзиције означила као „прелаз из нетржишних у тржишне економске системе, а смисао транзиционих

промена легитимише се критеријумом економске ефикасности“ (стр. 22). Као историјски извори коришћени су: необјављена и објављена грађа и то првенствено извештаји и аналитички материјали Агенције за приватизацију Републике Србије, записници са седница партијских форума, програмски, аналитички и пропагандни материјали политичких партија, аналитички материјали синдиката, статистички прегледи, законски прописи, штампа, сећања и изабрана литература (стр. 20), из чега се види значајан напор да се консултују разноврсни извори сазнања о појави која је предмет рада. Друго поглавље бави се постављањем глобалног историјског оквира приватизације у Србији. Најпре је дата краћа историјска ретроспектива односа капитала и својине и ставови појединих истакнутих мислилаца, који се посматра кроз борбу између империјализма и комунизма, да би се затим прешло на разматрање политичких и економских разлога који су довели до распада СФРЈ. Ауторка сматра да „приватизацију као фактор друштвене дезинтеграције радничке класе и политички мотив хомогенизације нација не укључује у анализу ни једна од интерпретативних доминантних концепција о распаду Југославије у науци у Србији“ и да је „дезинтеграција радничке класе водила ка дезинтеграцији СФРЈ, јер је она и у уставно-правном смислу, а и у реалном политичком и друштвено-економском смислу била радничка држава“ (стр. 58).

Трећи део посвећен је искуствима приватизације у земљама Источне Европе. Иако не заобилази економске разлоге који су довели до колапса источноевропских комунистичких режима (неконкурентност привреде, релативна економска неразвијеност, задуживање код Међународног монетарног фонда), и овде се као главни узрок колапса комунизма види „стратегија реформе коју је формулисала совјетска политичка олигархија, тзв. перестројка“ (стр. 78). Бројним статистичким подацима поткрепљује се теза о негативним аспектима транзиције, попут нижих примања, повећања неједнакости, великог сиромаштва, растуће незапослености и деструкције својине (стр. 80), али је евидентно да се сви наведени индикатори односе на деведесете године 20. века или на прве године двехиљадитих, односно на период који је већ преко деценије и по удаљен од динамичне садашњице. То је делимично компензовано у наредном, четвртном поглављу, које се бави циљевима приватизације. Аргументацији да је приватизација вишеструко корисна у економском смислу јер повећава профитабилност, побољшава јавне финансије, снижује цене роба и услуга, јача финансијски сектор и стимулише стране инвестиције (стр. 115), ауторка супротставља податке Европске банке за реконструкцију и развој према којима су „у пе-

риоду 2008-2010. године све земље Источне Европе оствариле бруто друштвени производ (BDP per capita) испод просека у износу између 60% и 90% од просечног европског BDP per capita ЕУ 27⁴⁴ (стр. 121). У овом делу књиге дати су и занимљиви краћи осврти на историјске облике приватизације у Европи и то приватизације земље у античкој Спарти почетком 4. века п.н.е, нацистичке приватизације у Немачкој средином тридесетих година 20. века и експанзије приватизације у Европи осамдесетих година 20. века.

Наредна два поглавља представљају централни и најобимнији део књиге и баве се описом процеса приватизације у посматраном периоду, од којих се пето поглавље односи на период од 1989. до 2000. године, а шесто од 2002. до 2012. године. Овде се уочава значајна разлика у методолошким приступима када је реч о ова два поглавља, што се назире и из разлике у самим насловима („Друштвено-историјски оквир приватизације у Србији 1989-2000⁴⁴“ и „Процес приватизације друштвеног капитала у Србији 2002-2012⁴⁴“). Иако је током деценијског периода деведесетих година 20. века процес приватизације био прилично динамичан и спровођен кроз чак четири различита основна законска решења на савезном (закони из 1989. и 1996. године) и републичком нивоу (закони донети 1991. и 1997. године), која су значајно утицала на токове и динамику приватизационих процеса, овај период је прилично површно обрађен у овом поглављу. Чак би се могло рећи да је приватизација у овом периоду само начелно описана кроз свега неколико уопштених статистичких података. Тако је наведено да је „у периоду 1991-1993. године укупно трансформисано 1.566 предузећа, односно 44,2% од укупног броја предузећа, од тога по савезном закону 1.200, и по републичком закону 536 предузећа, од стране Фонда за развој 1.064 предузећа. Процесом трансформације обухваћено је 2.488 предузећа, или 70,2% од укупног броја предузећа“ (стр. 150). Међутим доношењем Закона о изменама и допунама Закона о условима и поступку претварања друштвене својине у друге облике својине током 1994. године, као последица ревалоризације друштвеног капитала снижено је учешће приватизованог капитала на свега 2-3% (стр. 153). Нови Закон о својинској трансформацији донет је 1997. године, али он није довео до појачаног интереса за приватизацију, иако ауторка на 161. страни цитира документ владајуће Социјалистичке партије Србије из 1999. године у коме се тражи интензивирање процеса својинске трансформације. Укупан број предузећа која су била подобна за приватизацију у 1998. години износио је 8.600. Од тог броја, у априлу 2000. године 354 предузећа су ушла у први круг приватизације (бесплатна

подела акција), а њих 230 је комплетирано и други круг (стр. 155). Поименично је наведен само случај приватизације 49% капитала „Телекома Србија“ за суму од 1,5 милијарди немачких марака, коју је Влада искористила за финансирање трговинског и буџетског дефицита, али и то свега у неколико реченица. Највећи део овог поглавља чине бројни статистички показатељи и графикони везани за период деведесетих, који визуелно оцртавају комплетно урушавање државног привредног и економског система. Један сегмент је посвећен и везама политике и приватизације и иако се те везе не могу спорити, чини се да су ипак дате неке нереалне оцене карактера тих односа, попут оних да су се „представници комунистичке партијске номенклатуре селили у приватни сектор злоупотребљавајући свој положај за стицање приватне својине над друштвеним капиталом“ (стр. 174). Не спорећи да је таквих случаја свакако било, далеко већи број директора и руководиоца друштвених предузећа током деведесетих година ипак је током те прве деценије транзиције остао у чланству странака наследница некадашњих комуниста – СПС и ЈУЛ, одржавајући наслеђену симбиозу политике и економије из периода самоуправног социјализма, а о чему речито сведоче биографије кадрова тих странака који су били чланови централних партијских форума или кандидати за положаје власти у представничким и извршним телима током те деценије.

За разлику од оваквог приступа деведесетим годинама 20. века, период након 2001. године је далеко квалитетније описан и обрађен у шестом поглављу (мада се ауторка на почетку излагања у овом делу поново враћа на време 1989-2000. године и даје чак и нешто шире податке везане за до тада извршене приватизације, чему би пре било место у претходном, петом поглављу). Опис случајева приватизације током ове деценије је обрађен на начин да су оне разврстане у четири главе која су одређене према моделима приватизације који су предвиђени у изворном Закону о приватизацији из 2001. године – тендерска продаја, аукцијска продаја, реструктурирање друштвених предузећа у поступку приватизације, и приватизација друштвених предузећа кроз стечај. Ауторка је уложила огроман труд, који надилази способности просечног појединца, да готово за свако друштвено предузеће систематизује кључне податке везане за процес приватизације: када је поступак покренут, ко је био купац тог предузећа, ко су били остали актери те конкретне приватизације (чланови различитих комисија које су одлучивале о купопродаји, консултанти и стратешки партнери), за колики износ је продат капитал предузећа и колико је обећано за инвестиције и социјалне програме, и напослетку, шта се даље

дешавало са сваким од тих приватизованих субјеката. На преко триста страна изнета је трагична судбина највећег дела српске привреде, која сасвим оправдава наслов који је одређен за књигу. Детаљно анализирајући конкретне случајеве, ауторка је успела да осветили велики број аспеката и изведе низ појединачних суморних закључака о појединачним моментима процеса приватизације. Ипак, приметно је да су из ових појединачних анализа у највећем броју случајева изостављани подаци у каквом су се стању налазила та друштвена предузећа у моменту уласка у процес приватизације, што за собом повлачи извесну упитност квалитета и универзалности закључака који су изведени, јер се они не могу сагледати у истом контексту ако се односе на друштвено предузеће које је пре уласка у процес приватизације нормално пословало и производило, у односу на она предузећа која су се и пре приватизације налазила у финансијским дубиозама и чији су се радници налазили на вишемесечним принудним одморима.

У овом делу нарочито се инсистира на пресудном утицају носилаца политичке моћи на цео процес. Тако се наводи „да тендерске комисије имају значајну улогу у процесу приватизације друштвеног капитала, а њихов састав одражава структуру моћи успостављену у друштву у Србији током процеса приватизације“ (стр. 255); „Приватизација друштвеног капитала била је праћена сукобима различитих нивоа државне администрације (републичког, покрајинског, локалног), око успостављања власништва над `народном имовином`, да би са једне стране контролисали једну експлоатацију, или се с друге стране, јављали као примаоци добити од купопродајне цене након њене продаје“ (стр. 268). Чак и ако би се некако „занемарио“ утицај политичких збивања на приватизацију, ауторка је дошла до низа закључака који показују да се процес знатним делом одвијао у супротности са економским законитостима: „Диспаритет између продајне цене друштвеног капитала и његове књиговодствене вредности био је најмањи 2006. године, док је у другим годинама био знатан, било да је продајна цена неколико пута била нижа од књиговодствене, као 2004. године, или дупло већа, као 2005. године“ (стр. 277); „Припрема предузећа у поступку реструктурирања ради продаје његовог друштвеног капитала у основи се сводила на отпис дуга које је ово предузеће имало према националној држави и да се потенцијалном купцу нудило неоптерећено потраживањима“ (стр. 308); „Процес реструктурирања предузећа омогућавао је распарчавање великих производних система и приватизацију његових делова методом јавне аукције или продајом имовине који нису предвиђали обавезе

купца по социјалном програму за раднике који су постали вишак“ (стр. 322). Ауторка није заобишла ни утицај страних субјеката у процесу приватизације, нарочито Светске банке и Међународног монетарног фонда, а из анализа се види да је највећи део тих средстава завршио у разним консултантским кућама и државним органима задуженим за спровођење приватизације, док је, заузврат, „на тендерима на којима су се појављивали страни купци друштвених предузећа у већини случајева био само један понуђач“ (стр. 437). У посебној глави, на основу стриктних параметара, приказане су економско социјалне последице приватизације у Србији 2002-2010. године и оне су такође поразне: „Око 60% становништва Србије живи испод границе сиромаштва“ (стр. 452); „Од 2000. до 2004. године изгубљено је пола милиона радних места, а рачуна се да је отворено пет пута мање радних места него што је затворено“ (стр. 454); „Упоређивањем кретања номиналних и реалних зарада у периоду 1966-2011. године показује се да су њихови ланчани индекси изузетно расли на почетку сваког од таласа приватизације, а да су затим драматично опадали“ (стр. 458). На самом крају, укратко је покривена и приватизација друштвеног капитала на Косову и Метохији 1999-2007. године, коју је спроводила тзв. „Косовска поверилачка агенција“, која је „продавала све објекте на територији Косова без претходне сагласности матичних предузећа, чиме су отворени бројни имовинско-правни проблеми у вези са статусом делова појединих деоничарских друштава чије се седиште налази у РС, као и питање ко је надлежан за приватизацију њиховог друштвеног капитала, органи Републике Србије, или Косова и Метохије“ (стр. 464).

Седмо поглавље књиге бави се политиком преиспитивања ефеката приватизације у Србији 2011-2012, али одмах на почетку ауторка констатује „да се није радило о систематској критици приватизације као мере државне политике и њених разорних друштвено-економских последица, већ о преиспитивању тзв. неправилности у току процеса приватизације друштвених предузећа у Србији“ (стр. 481). Поред примедби из иностранства (Резолуција Европског парламента из 2011. године), појединих државних органа (анализе Социјално-економског савета и Агенције за приватизацију), средстава јавног информисања (недељник *Печат*), нарочито је занимљив део у коме су обрађене промене ставова о приватизацији у редовима политичке олигархије, парадоксално, управо од истих оних странака које су биле њени идеолошки заступници и чији су појединци били главни пропагатори и спроводиоци процеса приватизације и штета је што он није детаљнији и опширнији

(заузима укупно непуне две стране текста, стр. 487-489). Посебна глава овог дела књиге посвећена је врло детаљној студији случаја приватизације предузећа „Југоремедија“ из Зрењанина. Некада веома успешно предузеће у фармацеутској индустрији временом је скоро потпуно је уништено, најпре продајом друштвеног капитала иностраним привредним друштвима иза којих су стајали људи са Интерполових потерница, а затим бројним злоупотребима политичких и судских структура, што је резултирало отварањем стечаја и прекидом производње. Ауторка закључује: „На случају `Југоремедије` преломиле су се све иманентне системске карактеристике процеса приватизације: насиље, разбојништво, манипулација, безакоње, корупција, махинације, сплеткарење, симбиоза државне олигархије и новодолазеће `националне буржоазије` криминогеног порекла, односно инструментализација државног апарата принуде (полиције, тужилаштва и судства) од стране капитала, поларизација и сукоби у оквиру радничке радничке класе, чиме степен њене друштвене организације и моћи све више опада, а класна (могло би се рећи чак и рационална) свест је на све нижем нивоу и креће се у правцу готово потпуне друштвене дезорјентације“ (стр. 511).

У Закључку, ауторка на основу широко захваћене обраде предмета истраживања још једном понавља и систематизује закључке које је навела у шестом поглављу, односно потврђује своје тезе које је поставила на почетку књиге, дајући врло оштре судове о предмету истраживања: „Приватизација друштвене својине у датом периоду била је праћена деиндустријализацијом, падом продуктивности, знатним смањењем бруто домаћег производа (БДП), растом незапослености, пауперизацијом радничке класе и успостављањем монополистичких капиталистичких структура у економском систему“ (стр. 517); „Приватизација друштвеног капитала у Србији није била заснована на рационалним циљевима повећања економске ефикасности у пословању привредних субјеката, већ на либерално-идеолошкој, емпиријски и научно непотврђеној премиси да је приватна својина `најефикаснији облик својине` и да зато процес приватизације треба што пре завршити“ (стр. 521); „Како приватизација друштвеног капитала у Србији није заснована на економским критеријумима, прати је крајње нерационална процедура, аукцијска продаја по ниској цени очито монтираном купцу, раскидање уговора, покретање поступка реструктурирања над предузећем, који и поред ангажовања скупих услуга консултантских кућа води стечају и продаји капитала предузећа као имовине јавним надметањем. На овај начин долази до ерозије друштвеног капитала, који се у току самог поступка приватизације предузећа од-

лива у приватне руке, купцу, консултантским кућама, бирократији“ (стр. 522). На самом крају књиге, као генерални закључак наводи се да је „приватизација друштвеног капитала у Србији у периоду 1989-2012. године била одређена и спровођена политичким, а не економским разлозима и принципима“ (стр. 534). Међутим, овакав радикалан став могао би се довести у питање, јер ни у завршним разматрањима ни током целе књиге није понуђен одговор на питање шта је била алтернатива приватизацији у ситуацији у којој се југословенска/српска привреда нашла крајем 20. и почетком 21. века – инсистирање на опстанку друштвене својине и самоуправног социјализма, комплетно подржављење привреде, или, пак, стриктна примена облигационих и привредноправних прописа (што би довело до отварања огромног броја поступака стечајева и ликвидација бројних друштвених предузећа)? Односно, да ли је уопште и био могућ другачији исход процеса приватизације привреде која се претходно више деценија налазила у кризи, стагнацији и проблемима који су занемаривани или минимализовани? Напослетку, вреди похвалити напор да се изради регистар појмова и имена, чиме је сналажење потенцијалних корисника за појединачним подацима значајно олакшано.

Књига *Хроника транзиционог гробља – Приватизација друштвеног капитала у Србији 1989-2012* ауторке Марије Обрадовић и поред одређених мањих недостатака, представља изузетно вредну студију, која је поставила високе стандарде у научној обради једне комплексне теме. Она би требало да постане значајан извор систематизованих примарних података и закључака, првенствено за оне појединце који се интересују за економска питања, али и за политикологе и социологе, у чијем су фокусу интересовања шири друштвени проблеми, па чак и за лаике који трагају за одговорима шта се догодило са њиховим предузећима у којима су проводили свој радни век. Појава оваквих књига, које критички преиспитују значајне друштвено-економске појаве, треба да охрабри нашу научну јавност да и она крене сличним путем, односно да се поради на делима која би поново анализирали и вредновали раније изречене ставове о кључним друштвеним дилемама и питањима, чиме би хуманистичке науке добиле на квалитету, али би и шири кругови имали користи, како би се извукле одређене поуке из прошлости.